

Н. Ю. Струтинська, І. В. Затовський,
член-кореспондент НАН України **М. С. Слободяник**

Кристалізація складних фосфатів у розчинах-розплавах системи $\text{Cs}_2\text{O}-\text{P}_2\text{O}_5-\text{Me}_2^{\text{III}}\text{O}_3-\text{Me}^{\text{II}}\text{O}$, $\text{Me}^{\text{III}}-\text{Fe}$, Al , Ga , $\text{Me}^{\text{II}}-\text{Mg}$, Co , Ni , Cu , Zn

Досліджено взаємодію суміші оксидів дво- й тривалентних металів з цезієфосфатними розплавами ($\text{Cs}_2\text{O}-\text{P}_2\text{O}_5$), виявлено умови кристалізації нових потрійних ортофосфатів $\text{Cs}_2\text{Me}_2^{\text{II}}\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3$ ($\text{Me}^{\text{III}}-\text{Al}$, Ga , Fe ; $\text{Me}^{\text{II}}-\text{Mg}$, Co , Ni , Cu , Zn) та подвійних ортофосфатів $\text{CsMe}^{\text{II}}\text{PO}_4$ ($\text{Me}^{\text{II}}-\text{Mg}$, Co , Ni , Zn). Отримані фосфати охарактеризовано за допомогою методів порошкової рентгенографії та ІЧ спектроскопії.

Значний інтерес до складних фосфатів лужних та полівалентних металів обумовлений рядом їх корисних фізико-хімічних характеристик, які є досить цінними при створенні нових функціональних матеріалів для різних галузей науки і техніки. В цьому аспекті привабливими є складні фосфати на основі цезію та полівалентних металів, які володіють цікавими фероелектричними та нелінійно-оптичними властивостями, їх можна застосовувати як основу для лазерних і люмінесцентних матеріалів та розглядати як стійкі кристалічні матриці для ізотопів цезію [1–8]. Слід відзначити, що цезієві фосфати вирізняються своєрідною будовою і властивостями, що в більшості випадків визначається природою цезію (великий іонний радіус та значна координаційна ємність). Це стимулює проведення досліджень у пошуку нових цезієвісних фосфатів, виявлення особливостей їх будови та фізико-хімічних характеристик.

У даному повідомленні наведено результати дослідження взаємодії суміші оксидів дво- й тривалентних металів з цезієфосфатними розплавами, встановлено умови кристалізації складних фосфатів у псевдочетвертинних системах $\text{Cs}_2\text{O}-\text{P}_2\text{O}_5-\text{Me}_2^{\text{III}}\text{O}_3-\text{Me}^{\text{II}}\text{O}$, де $\text{Me}^{\text{III}}-\text{Fe}$, Al , Ga ; $\text{Me}^{\text{II}}-\text{Mg}$, Co , Ni , Cu , Zn , при дискретних мольних співвідношеннях $\text{Cs}/\text{P} = 0,7$, $1,0$ й $1,3$ та фіксованих значеннях $\text{Me}^{\text{II}}/\text{P} = 0,2$; $\text{Me}^{\text{II}}/\text{Me}^{\text{III}} = 1$.

Як вихідний реагент був використаний метафосфат цезію, отриманий нагріванням дигідрофосфату цезію CsH_2PO_4 при 700°C протягом 3 год. Останній отримано в результаті взаємодії еквімольних кількостей водних розчинів $\text{CsOH} \cdot \text{H}_2\text{O}$ та H_3PO_4 . У ході дослідження використано такі оксиди металів: MgO (“ч.”), ZnO (“ч. д. а.”), NiO (“ч. д. а.”), CuO (“ч.”), Al_2O_3 (“х. ч.”), Ga_2O_3 (“х. ч.”) та Fe_2O_3 (“о. с. ч.”). Кобальт вносили в розплав у формі основного карбонату $\text{CoCO}_3 \cdot n\text{Co}(\text{OH})_2$ (“ч. д. а.”) 68,26% CoO .

Вихідні шихти готували змішуванням CsPO_3 і H_3PO_4 (для розплавів з $\text{Cs}/\text{P} = 0,7$) або CsPO_3 ($\text{Cs}/\text{P} = 1,0$), або скла зі співвідношенням $\text{Cs}/\text{P} = 1,3$ з оксидами дво- й тривалентних металів. Компоненти ретельно перетирали в агатовій ступці та повільно нагрівали до 1000°C (у випадку розплавів з $\text{Cs}/\text{P} = 0,7$) або вносили в піч, яку нагрівали до 1000°C . Отримані гомогенні розплави кристалізували у спонтанному режимі зі швидкістю $20-40^\circ\text{C}/\text{год}$ до температур $750-550^\circ\text{C}$. Початок утворення продуктів взаємодії фік-

сували шляхом відбору проб, які після відмивання водою аналізували методами оптичної та ІЧ спектроскопії. На завершальному етапі кристалізації, розплав декантували з поверхні кристалічних фаз, останні відмивали невеликою кількістю дистильованої води.

Синтезовані зразки є монофазовими, що було встановлено методом рентгенофазового аналізу, а ступінь конденсації фосфатного аніона в їх складі — з використанням ІЧ спектроскопії. Склад та параметри елементарної комірки для нових потрійних ортофосфатів визначено за даними атомно-емісійного аналізу та рентгенографії порошку. Дифрактограми записано за допомогою порошкового дифрактометра Shimadzu XRD-6000 (графітовий монохроматор; метод 2θ безперервного сканування зі швидкостями від 1 або 2 град/хв; $2\theta = 5,0-90,0^\circ$). Інфрачервоні спектри записано на спектрометрі “Nicolet Nexus FTIR” у таблетках КВг у діапазоні від 400 до 4000 см^{-1} . Електронні спектри дифузного відбиття знімали на UV-VIS спектрометра “SPECORD-40M” у діапазоні частот від 12000 до 40000 см^{-1} . Елементний аналіз проведено за допомогою атомно-емісійної спектроскопії на оптичному емісійному спектрометрі з індукційнозв’язаною плазмою OES-ICP-ICAP 6500 DUO.

Для дослідження системи $\text{Cs}_2\text{O}-\text{P}_2\text{O}_5-\text{Me}_2^{\text{III}}\text{O}_3-\text{Me}^{\text{II}}\text{O}$, де Me^{III} — Fe, Al, Ga; Me^{II} — Mg, Co, Ni, Cu, Zn, у межах мольних співвідношень $\text{Cs/P} = 0,7, 1,0$ й $1,3$ та $\text{Me}^{\text{II}}/\text{P} = 0,2$; $\text{Me}^{\text{II}}/\text{Me}^{\text{III}} = 1$ при $1000-500^\circ\text{C}$ були встановлені умови кристалізації подвійних або потрійних орто- й дифосфатів та області склування (табл. 1).

Загальною закономірністю для Fe-вмісних розчинів-розплавів з $\text{Cs/P} = 0,7$ є утворення CsFeP_2O_7 . Формування CsFeP_2O_7 розпочинається вже при 900°C , що зумовлено його низькою розчинністю в цих розплавах і значною температурою плавлення, та супроводжується зміною початкового співвідношення компонентів у розплаві, що, в свою чергу, попереджує утворення інших продуктів. Для Ga-вмісних розчинів-розплавів у розрізі $\text{Cs/P} = 0,7$ характерним є склування. При кристалізації розчинів-розплавів, що містили алюміній та двовалентний метал в ультрафосфатній області ($\text{Cs/P} = 0,7$), зафіксовано утворення нових потрійних ортофосфатів $\text{Cs}_2\text{Me}_2^{\text{II}}\text{Al}(\text{PO}_4)_3$.

Таблиця 1

$\text{Me}^{\text{II}}\text{O}$	Cs/P	$\text{Me}_2^{\text{III}}\text{O}_3$		
		Fe_2O_3	Al_2O_3	Ga_2O_3
MgO	0,7	CsFeP_2O_7	$\text{Cs}_2\text{Mg}_2\text{Al}(\text{PO}_4)_3^*$	Скло
	1,0		$\text{Cs}_2\text{Mg}_2\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3^*$	
	1,3		CsMgPO_4	
CoO	0,7	CsFeP_2O_7	$\text{Cs}_2\text{Co}_2\text{Al}(\text{PO}_4)_3^*$	Скло
	1,0		$\text{Cs}_2\text{Co}_2\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3^*$	
	1,3		CsCoPO_4	
NiO	0,7	CsFeP_2O_7	$\text{Cs}_2\text{Mg}_2\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3^*$	Скло
	1,0		$\text{Cs}_2\text{Ni}_2\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3^*$	
	1,3		CsNiPO_4	
ZnO	0,7	CsFeP_2O_7	$\text{Cs}_2\text{Zn}_2\text{Al}(\text{PO}_4)_3^*$	Скло
	1,0		$\text{Cs}_2\text{Zn}_2\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3^*$	
	1,3		CsZnPO_4	
CuO	0,7	CsFeP_2O_7	$\text{Cs}_2\text{Cu}_2\text{Al}(\text{PO}_4)_3^*$	Скло
	1,0		$\text{Cs}_2\text{Cu}_2\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3^*$	
	1,3		Скло	

*Фосфати синтезовано вперше.

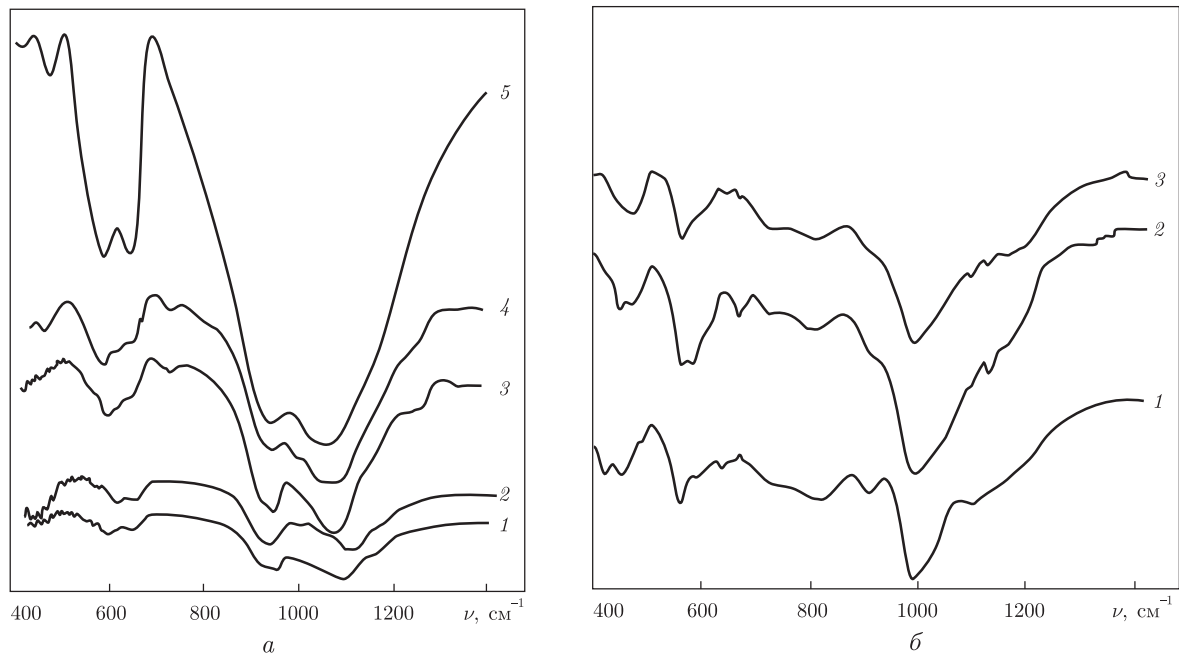

Рис. 1. Інфрачервоні спектри потрійних (а: 1 – $\text{Cs}_2\text{Mg}_2\text{Fe}(\text{PO}_4)_3$; 2 – $\text{Cs}_2\text{Co}_2\text{Fe}(\text{PO}_4)_3$; 3 – $\text{Cs}_2\text{Ni}_2\text{Fe}(\text{PO}_4)_3$; 4 – $\text{Cs}_2\text{Cu}_2\text{Fe}(\text{PO}_4)_3$; 5 – $\text{Cs}_2\text{Zn}_2\text{Fe}(\text{PO}_4)_3$) та подвійних (б: 1 – CsMgPO_4 ; 2 – CsCoPO_4 ; 3 – CsNiPO_4) ортофосфатів

При переході до метафосфатного розрізу ($\text{Cs}/\text{P} = 1,0$) формування потрійних ортофосфатів $\text{Cs}_2\text{Me}_2^{\text{II}}\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3$ ($\text{Me}^{\text{III}} - \text{Fe, Al, Ga}$; $\text{Me}^{\text{II}} - \text{Mg, Co, Ni, Cu, Zn}$) є характерним і для решти досліджених систем. Зазначені сполуки кристалізуються в температурному інтервалі від 900 до 850 °С у вигляді об'ємних кристалів, забарвлення яких зумовлюється типом двовалентного металу. Мольне співвідношення елементів у потрійних ортофосфатах встановлено за даними атомно-емісійної спектроскопії і становить $\text{Cs} : \text{Me}^{\text{II}} : \text{Me}^{\text{III}} : \text{P} = 2 : 2 : 1 : 3$.

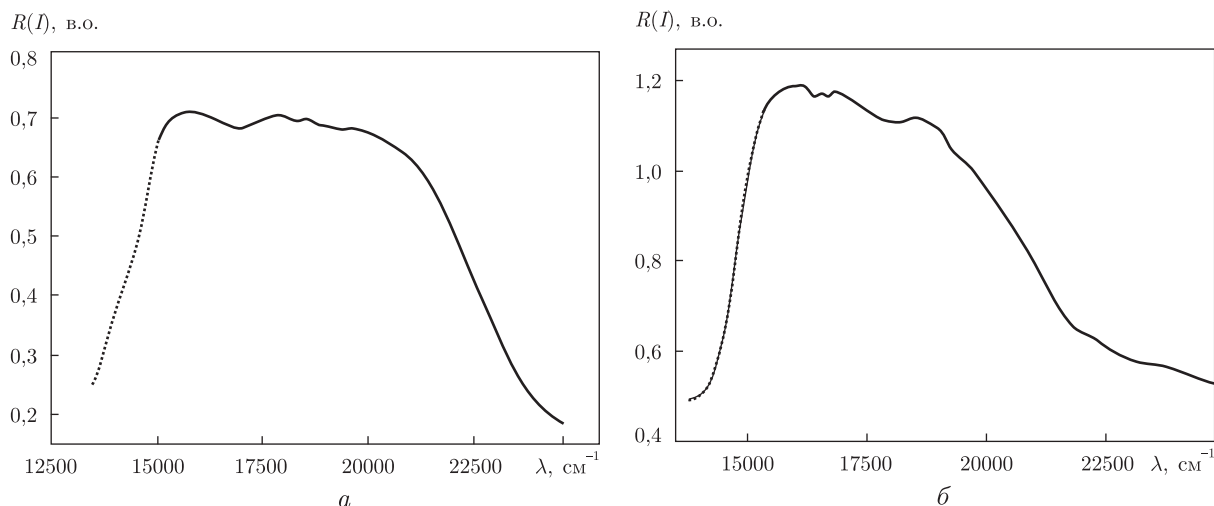
У випадку розчинів-розплавів зі співвідношенням $\text{Cs}/\text{P} = 1,3$ спостерігається формування подвійних ортофосфатів $\text{CsMe}^{\text{II}}\text{PO}_4$ ($\text{Me}^{\text{II}} - \text{Mg, Co, Ni, Zn}$) за виключенням Cu -вмісних розплавів, для яких за даних умов характерним є склування. Таким чином, для вказаних розплавів встановлено вплив присутності у розплаві тривалентних металів на склад продуктів взаємодії. Формування $\text{CsMe}^{\text{II}}\text{PO}_4$ у розплавах систем $\text{Cs}_2\text{O}-\text{P}_2\text{O}_5-\text{Me}^{\text{II}}\text{O}$ ($\text{Me}^{\text{II}} - \text{Mg, Co, Ni, Zn}$) не відбувається [9].

В ІЧ-спектрах синтезованих подвійних та нових потрійних ортофосфатів присутній набір коливальних смуг, які підтверджують присутність у їх складі ортофосфатного типу аніона (рис. 1). Дві широкі смуги в області частот 1150–900 cm^{-1} відповідають симетричним та асиметричним (ν_s та ν_{as}) коливанням тетраедра PO_4 , а смуги в діапазоні від 520 до 690 cm^{-1} належать відповідним деформаційним коливанням. Відсутність інтенсивних смуг поглинання у частотній області 800–700 cm^{-1} та вище 1200 cm^{-1} однозначно свідчить про відсутність конденсованих типів фосфатних аніонів у складі синтезованих сполук.

За даними порошкової рентгенографії встановлено, що синтезовані сполуки $\text{Cs}_2\text{Me}_2^{\text{II}}\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3$ ($\text{Me}^{\text{III}} - \text{Fe, Al, Ga}$; $\text{Me}^{\text{II}} - \text{Mg, Co, Ni, Cu, Zn}$) є ізоструктурними та кристалізуються у кубічній сингонії (пр. гр. $Ia\bar{3}d$). Розраховані параметри їх елементарних комірок наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Сполука	<i>a</i> , нм	Сполука	<i>a</i> , нм	Сполука	<i>a</i> , нм
Cs ₂ Mg ₂ Al(PO ₄) ₃	1,3562(8)	Cs ₂ Mg ₂ Ga(PO ₄) ₃	1,3673(2)	Cs ₂ Mg ₂ Fe(PO ₄) ₃	1,3735(7)
Cs ₂ Co ₂ Al(PO ₄) ₃	1,3729(7)	Cs ₂ Co ₂ Ga(PO ₄) ₃	1,3743(5)	Cs ₂ Co ₂ Fe(PO ₄) ₃	1,3756(2)
Cs ₂ Ni ₂ Al(PO ₄) ₃	1,3546(3)	Cs ₂ Ni ₂ Ga(PO ₄) ₃	1,3592(7)	Cs ₂ Ni ₂ Fe(PO ₄) ₃	1,3612(4)
Cs ₂ Cu ₂ Al(PO ₄) ₃	1,3583(1)	Cs ₂ Cu ₂ Ga(PO ₄) ₃	1,3682(9)	Cs ₂ Cu ₂ Fe(PO ₄) ₃	1,3746(2)
Cs ₂ Zn ₂ Al(PO ₄) ₃	1,3734(9)	Cs ₂ Zn ₂ Ga(PO ₄) ₃	1,3791(8)	Cs ₂ Zn ₂ Fe(PO ₄) ₃	1,3781(2)

Рис. 2. Електронні спектри дифузного відбиття синтезованих фосфатів: Cs₂Co₂Al(PO₄)₃ (а), Cs₂Ni₂Al(PO₄)₃ (б)

Про наявність двовалентного металу в тетраедричному кисневому оточенні у Cs₂Co₂Al(PO₄)₃ та Cs₂Ni₂Al(PO₄)₃ свідчать асиметричні смуги в їх електронних спектрах дифузного відбиття (рис. 2): в діапазоні 14000–22500 см⁻¹ (див. а на рис. 2) та 13500–24000 см⁻¹ (див. б), що відповідають одноелектронним переходам ⁴A_{2g}(F) → ⁴T_{1g}(P) та ³T_{1g}(F) → ³T_{1g}(P) відповідно.

Таким чином, в результаті дослідження взаємодії суміші оксидів дво- й тривалентних металів з цезієфосфатними розплавами виявлено взаємовплив дво- й тривалентних металів на склад продуктів взаємодії, встановлено умови кристалізації подвійних орто- й дифосфатів та ряду нових потрійних ортофосфатів. Отримані сполуки схарактеризовано з допомогою методів ІЧ спектроскопії та порошкової рентгенографії.

1. Naili H., Mhiri T. Caesium gadolinium polyphosphate, CsGd(PO₃)₄ // Acta crystallogr. E. – 2005. – **61**. – P. i204-i207.
2. Sun T., Shen G., Wang X. et al. CsLa(PO₃)₄ // Ibid. – 2004. – **60**. – P. i28-i30.
3. Lesage J., Guesdon A., Raveau B. Two aluminotriphosphates with closely related intersecting tunnel structures involving tetrahedral “AIP” chains and layers: AAl₃(P₃O₁₀)₂, A = Rb, Cs // J. Solid State Chem. – 2005. – **178**. – P. 1212–1220.
4. Каназава Т. Неорганические фосфатные материалы. – Киев: Наук. думка, 1998. – 297 с.
5. Elouadi B., Elammari L., Ravez J. A new ferroelectric phosphate family // Ferroelectrics. – 1984. – **56**. – P. 1021–1024.
6. Blum D., Peuzin J. C., Henry J. Y. MM'PO₄, a new family of ferroic compounds // Ibid. – 1984. – **61**. – P. 265–279.
7. Sawada A., Azumi T., Ono T. et al. Slow Phase Transition and Macroscopic Size-Effect in CsZnPO₄ Crystal // Ibid. – 2003. – **291**. – P. 3–10.

8. Асабина Е. А., Петьков В. И., Смирнова Н. Н., Маркин А. В. Синтез и термодинамические свойства фосфата $\text{CsZr}_2(\text{PO}_4)_3$ // Журн. неорганической химии. – 2005. – **50**, № 10. – С. 1607–1611.
9. Струтинська Н. Ю., Затовський І. В., Слободяник М. С. Взаємодія оксидів дво- і тривалентних металів з розплавами $\text{Cs}_2\text{O}-\text{P}_2\text{O}_5$ // Доп. НАН України. – 2008. – № 6. – С. 138–142.

Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка

Надійшло до редакції 21.10.2010

N. Yu. Strutynska, I. V. Zatovsky,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine **M. S. Slobodyanik**

Crystallization of complex phosphates in the flux systems
 $\text{Cs}_2\text{O}-\text{P}_2\text{O}_5-\text{Me}_2^{\text{III}}\text{O}_3-\text{Me}^{\text{II}}\text{O}$, Me^{III} – Fe, Al, Ga, Me^{II} – Mg, Co, Ni,
Cu, Zn

The interaction of a mixture of bi- and trivalent metals' oxides with caesium phosphate melts has been investigated. The peculiarities of the formation of new triple orthophosphates $\text{Cs}_2\text{Me}_2^{\text{II}}\text{Me}^{\text{III}}(\text{PO}_4)_3$ (Me^{III} – Al, Ga, Fe; Me^{II} – Mg, Co, Ni, Cu, Zn) and double orthophosphates $\text{CsMe}^{\text{II}}\text{PO}_4$ (Me^{II} – Mg, Co, Ni, Zn) are found. The obtained compounds are characterized by powder X-ray diffraction and FTIR-spectroscopy.